

Ірина Помінчук,
студентка магістратури
ННІ філології та журналістики.
Науковий керівник: **Г. І. Гримашевич,**
кандидат філологічних наук, доцент

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА НА ПОЗНАЧЕННЯ ФАНТАСТИЧНИХ ІСТОТ У ТВОРЧОСТІ МАРІЇ МАТІОС

У статті проаналізовано назви фантастичних істот у прозових творах Марії Матіос «Майже ніколи не навпаки», «Нація», «Москалиця», «Солодка Даруся» та в поетичній збірці «Жіночий аркан у саду нетерпіння». Визначено особливості використання номенів на позначення фантастичних істот у творах Марії Матіос.

Світ демонів, створений уявою людей, становить ієрархічно складну систему, яка об'єднує власне демонів (чорти, відьми), окремі реалії довкілля – явища природи, предмети, місця дії, проміжки часу, персоніфіковані абстрактні поняття, а також людей, які, за народними уявленнями, мають нетипові властивості. Ця узагальнена система засвідчує неоднорідність демонічного простору, склад якого в різних етнографічно-культурних зонах може мати суттєві відмінності (Хобзей, с. 3). Водночас така структура демонічного світу вказує на відсутність чітко вираженого протиставлення між світом людей і фантастичних істот. Ці два світи ще здавна оцінюються як ворожі один до одного, але вони є нерозривними тому, що людина має здатність перетворюватися в демонічну істоту; існують демони, які живуть поруч із людьми – так звані домашні демони; наявність непростих людей, які наділені надздатностями; часті контакти людини та фантастичної істоти.

Демонічний простір як невід'ємний складник традиційної культури українців був у полі зору багатьох дослідників. Походження демонів, етимологію, джерела запозичених назв, мотиви номінації, словотворення, міжмовні відповідники вивчали Б. Кобилянський [4], Й. Дзендзелівський [3], М. Толстой [7], Н. Хобзей [8]; матеріали про вірування в демонів умістили в своїх етнографічних працях дослідники В. Милорадович [5], І. Франко [2], В. Шухевич [9], О. Воропай [1], А. Онищук [6] та інші. Ареальне поширення української міфологічної лексики, попри

окремі спроби її картографування, сьогодні є ще не пізнаним. Атласи, які подають назви цієї тематичної групи, є регіональними, охоплюють карпатський ареал, тому ці явища української лінгвальної дійсності представлено в них лише південно-західними говорами [8, с. 53].

Але досі відсутні чіткі уявлення людей про «міфологічний» обшир, про поширення та кордони різних локальних рис давніх слов'янських обрядів, звичаїв і повір'їв, що створює серйозні перешкоди не тільки для реконструкції шляхів їх історичного розвитку, але і для включення міфологічних фактів у систему наукової аргументації при вирішенні загальних питань слов'янського етногенезу. Дериваційне багатство міфологічної лексики вказує на епіцентричність цих назв, на важливість цього пласту лексики в мові носіїв говірки [8, с. 61].

Об'єктом нашого дослідження є прозові твори Марії Матіос, яку дослідники називають гуцулкою до мозку кісток, столичною гуцулкою, тому закономірним у її творчому доробку є використання значної кількості гуцульських діалектних елементів. Мета статті – проаналізувати назви міфічних (фантастичних) істот, які письменниця використовує у творах.

Зауважимо, що в досліджуваних творах Марія Матіос використовує такі назви фантастичних істот: **дідько, мара, блуд, чугайстир, арідник, диявол, щезник, відьма, чортиця, упириця.**

У лексикографічних працях, які репрезентують гуцульський діалектний простір, **дідько** – міф. чорт (Негрич с. 63); назва *дідько* маніфестує поняття «чорт». У гуцульських говірках ця назва відома з різними значеннями: «чорт», «домашній чорт, хованець», «погана людина» (Хобзей, с. 97). У творах Марії Матіос лексема **«дідько»** вживається зі значенням **«чорт»**: Дехто цілими сім'ями перебирався у гори, де хіба що лиш *дідько* каже «добраніч»... (Матіос-5, с. 125); ...а невтихомирени хорти чи всюдисущий *гонихмарник-дідько* підбивають його зробити дрібну шкоду в господарці (Матіос-4, с. 37); ...а треті Полотнюки – отамо-о-о, за трьома горбами від Онуфрійчуків, де вже тільки *дідько* каже «добраніч» (Матіос-3, с. 9).

У гуцульських говірках зафіксовано дериват *дідьчий (дідьча)* (Хобзей, с. 97), що й спостерігаємо у Марії Матіос: Бо осьдечки Кирилова рука тягне до себе, як *дідьча* сила, – ні відмовити, ні спротивити не годна (Матіос-2, с. 133).

Примара, дух убитого чоловіка, що привиджується людям, – один із міфічних персонажів, на позначення якого в гуцульських говірках уживається слово **мара**: **мара** – міф. примара, нечиста сила (Негрич, с. 110); **мара** – злий дух, нечиста сила, чорт (Піпаш, с. 99); **мара** – міф. примара, нечиста сила (ГГ, с. 120).

Слово **мара** у гуцульських говірках уживається як загальне на позначення

«нечистої сили», у книжній міфології народів Європи **мара** – злий дух, уособлення нічного кошмару. Слово **мара** також засвідчене у пам'ятках української мови з 1600 року (Хобзей, с. 126-127). У гуцульських говірках номен **мара** вживається також у складі фразеологізмів та проклять. Марія Матіос використовує лексему «**мара**» зі значенням «**примара**»: Дунусь збивав *мари* з принесеної деревини (Матіос-3, с. 75).

Слово **блуд** у гуцульських говірках зафіксовано зі значенням «нечиста сила, яка збиває з дороги». Це підтверджують і лексикографічні джерела: **Блуд** – розпусник (Піпаш, с. 14); **блуд** – 1. помилка; 2. нечиста сила, яка збиває з дороги (ГГ, с. 26); **блуд** – нечиста сила, яка збиває з дороги (Хобзей, с. 45). У Марії Матіос відзначаємо: він дивився так, наче пускав *блуд* на неї (Матіос-4, с. 13).

Самобутньою назвою, яку зафіксовано в гуцульських говірках, є слово **чугайстир**. Походження слова до кінця не з'ясоване. Його пов'язують із «засідка, чати», звідки походить «чигати», хоча друга частина – (а)йстир залишалася невідомою [4, с. 45]. У давніх пам'ятках **чугайстир** не зафіксовано. Б. Кобилянський уважав, що вона могла сформуватися в діалектах, очевидно не раніше, ніж з'явилися лісові пустельники з молдаво-буковинських монастирів у XVII-XVIII ст., коли виникла легенда про веселого і лукавого лісового чоловіка – чугайстра. Зафіксовано декілька значень цієї лексеми: «невеликий лісовий дух, що, як вихор, валить ліс; «опудало, страхополох»; також ця лексема уживається як лайливе у значенні «злі, неслухняні, непосидючі діти» (Хобзей, с. 191). Такий діалектизм також представлено у лексикографічних виданнях: **чугайстер** – біс, чорт (Піпаш, с. 222); **чугайстер** – лісовий чоловік (ГГ, с. 132); **чугайстир** – «невеликий лісовий дух» (Негрич, с. 191). Марія Матіос використовує цю лексему для порівняння: Він стояв, злитий з буком, і місяць вихоплював його постать із ночі, як молодого *чугайстра* (Матіос-4, с. 142).

Назва **арідник** у гуцульських говірках – одна з тих, які в легендах про створення світу фіксують поняття «найстарший чорт». Існують різні значення цієї лексеми: «чорт, нечиста сила, що спричинює важкий недуг, епілепсію»; «злий дух, дідько, що сидить на скелях» (Хобзей, с. 27). Такий діалектизм наявний у лексикографічній літературі: **арідник** – міф. чорт, злий дух (ГГ, с. 18); **арідник** – «найстарший чорт» (Хобзей, с. 27). Марія Матіос, використовуючи таку лексему в творі, показує протистояння людей та демонів – добра і зла: *Ариднику* із ликом Миколая (Матіос-1, с. 257).

Слово **диявол** у гуцульських говірках має значення «чорт, володар пекла»; «нечистий домовик»; «дуже злий»; «найголовніший, найстарший чорт» (Хобзей, с. 94). Назву зафіксовано не лише в гуцульських, а й в інших українських діалектах. Зазначимо, що в гуцульських говірках слово також уживається як лайливе (Хобзей, с. 100). У Марії Матіос відзначаємо: То *диявол* усе язиком людським керує (Матіос-4, с. 236).

Також у поетичній збірці Марії Матіос «Жіночий аркан у саду нетерпіння» нами зафіксовано таку міфічну істоту, як **нічай** (ворожбит із Верховини): Вже *нічай* розсовує хмари (Матіос-1, с. 12). Нічай походить із давнього роду мольфарів Нечаїв, про останнього з яких розповідає Громовиця Бердник у книзі «Знаки карпатської магії», називаючи пана Михайла вартовим Мольфарської Варти (ЗКМ, с. 362).

В основі назви **щезби** лежить табуйоване називання чорта за магичною формулою, після промовляння якої чорт мав би не з'являтися, щезнути, пропасти (Хобзей, с. 191). Часто ця назва вживається разом із займенником він, той. Із коренем -щез- у говірках карпатського мовного обширу засвідчено і кілька інших віддієслівних іменників, серед яких і **щезун**, **щезник**: **щезун** – 1. дідько; 2. він 1; 3. образл. збиточник (Негрич, с. 193); **щезник** – біс, чорт; лісовик (Піпаш, с. 231); **щезник** // (**щезник**) // **щезну** – міф. евф. чорт, нечиста сила (ГГ, с. 222): Лексеми **щезун**, **щезник** у гуцульських говірках мають ще декілька значень: «чорт», «чорт, який стереже закляті гроші», «домашній чорт, хованець», «чорт у пеклі» (Хобзей, с. 192). Слово **щезник** «чорт» широко побутує в гуцульських говірках. Таку лексему відзначаємо і в Марії Матіос: Ну, того самого – *щезника* (Матіос-1, с. 10).

Ще однією фантастичною істотою, яка трапляється на Гуцульщині, є **відьма**. Це слово в гуцульських говірках зафіксовано

зі значенням «людина, яка, маючи надприродні здібності, може завдавати людям шкоди» (Хобзей, с. 57). Лексема «відьма» відома в усіх говірках карпатського ареалу, вона загальнопоширена й в інших українських говорах, а також у літературній мові. Назва **відьма** позначає ту жінку, яка за допомогою чарів може забирати з корови молоко. З таким значенням і використовує Марія Матіос лексему **«відьма»**: Жодна *відьма*, *ані чортиця*, *ані упириця*, ні інша нечисть не залізуть уночі до корови й не зіп'ють її молоко, коли у дворі є осиковий прут (Матіос-2, с. 40). Як бачимо авторка згадує і таких фантастичних істот, як **чортиця та упириця**.

У словнику Н. Хобзей **чортиця** – дружина чорта (Хобзей, с. 175). Назву **упириця** в опрацьованих лексикографічних виданнях, які репрезентують матеріал із Гуцульщини, не відзначено, хоча можемо припустити, що ця лексема вжита на позначення дружини упира (**упир** – те саме, що вампір: перевертень, песиголовець, мрець, що виходить ночами з домовини і ссе кров сплячих людей; вурдалака) (ВТС, с. 1298).

На позначення семи «чари» Марія Матіос використовує лексему **мольфи** – тільки мн. заст. чари (ГГ, с. 125), що є неодмінним атрибутом кожної фантастичної істоти: І потоки течуть – як *мольфи* (Матіос-4, с. 236).

Отже, Гуцульщина багата на міфічні істоти, що й демонструють твори Марії Матіос «Майже ніколи не навпаки», «Нація», «Москалиця», «Солодка Даруся», «Жіночий аркан у саду нетерпіння», де зафіксовані такі фантастичних істот, як: **відьма, щезун, нічай, диявол, арідник, чугайстер, блуд, примара, мара, дідько, чортиця, упириця**. Водночас зазначимо, що в досліджуваних творах Марії Матіос таких назв небагато, найпоширенішою з них є **дідько**.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – Т. 1-2. – К., 1991.
2. Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко // Етнографічний збірник. – Львів. – Т. III.
3. Дзендзелівський Й. О. Лексика демонології у драмі-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня» // Зб.: Леся Українка: Публікації. Статті. Дослідження. – К.: Наук. Думка, 1973. – С. 155-177.
4. Кобилянський Б. В. Лексико-семантичні паралелі балкано-карпатизмів //

Мовознавство. – 1981. – № 6. – С. 45

5. Милорадович В. П. Житє-бутє лубенского крестьянина // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К., 1992. – С. 170-341.

6. Онищук А. Матеріали до гуцульської демонології // Матеріали до української етнології. – Львів, 1909. – Т. 11. – Ч. 2. – С. 1-139.

7. Толстой Н. И. Южнослав. *црна земля, черна земля и бели бог, бял бог* в символично-мифологической перспективе // Толстой Н. И. Избранные труды. – Т. I: Славянская лексикология и семасиология. – С. 271-279.

8. Хобзей Н. Мовний простір міфологічних назв // Мова і культура / Відп. ред. Павло Гриценко, Наталя Хобзей. – Львів, 2003. – С. 53-61.

9. Шухевич В. Гуцульщина // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1899-1908. – Ч. 1-5.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

ВТС	Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К., 2004. – 1298.
ГГ	Гуцульські говірки. Короткий словник. Відповідальний редактор Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
ЗКМ	Бердник Громовиця. Знаки карпатської магії (Таємниця старого мольфара). – К.: Зелений пес, 2006. – 363 с.
Матіос-1	Матіос Марія. Жіночий аркан у саду нетерпіння. – Львів: ЛА «ППРАМІДА», 2007. – 308 с.
Матіос-2	Матіос Марія. Майже ніколи не навпаки. – Львів: ЛА «ППРАМІДА», 2007. – 176 с.
Матіос-3	Матіос Марія. Москалиця; Мама Маріца – дружина Христофора Колумба. – Львів: ЛА «ППРАМІДА», 2008. – 64 + 48 с.
Матіос-4	Матіос Марія. Нація. – Львів: ЛА «ППРАМІДА», 2007. – 256 с.
Матіос-5	Матіос Марія. Солодка Даруся. – Львів: ЛА «ППРАМІДА», 2005. – 176 с.
Негрич	Негрич Микола. Скарби гуцульського говору: Березови. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008 (Серія “Діалектологічна скриня»). – 224 с.
Піпаш	Піпаш Ю. О., Галас Б. К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). – Ужгород, 2005. – 266 с.
Хобзей	Хобзей Н. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник. – Львів, 2002. – 216 с.